

ECONOMIC CRIMINALITY - MAIN CHALLENGES AND THREATS OF SECURITY IN EUROPE

PRZESTĘPCZOŚĆ GOSPODARCZA – PODSTAWOWYM WYZWANIEM I ZAGROŻENIEM BEZPIECZEŃSTWA W SKALI EUROPEJSKIEJ

prof. zw. dr hab. Andrzej Baładynowicz
„Pedagogium” Wyższa Szkoła Nauk Społecznych
andrzej.baladynowicz@wsgn.pl

ABSTRACT

In order to present existing state of law and legislative proposals in the area of financial fraud in foreign countries, it is necessary both to answer some theoretical and practical questions. A number of countries are currently implementing a law which will make it possible to impose fines on legal entities. Discussion on this proposal has immediately aroused much interest in punishment for economic crimes.

The first relevant issue was adequate imposition of fines. In principle fines should be proportionate to the proceeds of crime or profits made by a given company in a financial year. The proposed solution is similar to the existing criminal procedure, however there should be specified a mechanism for the collection of imposed fines, especially that the recently introduced regulations encounter difficulties in enforcing the payment of the fines imposed. Not much is known about execution of fines and the impact which this kind of sanctions has on the parties involved. Do they significantly affect behaviour of individuals tried for offences punishable by a fine or even imprisonment? Is the deterring effect proportionate to the degree of sanction? Is the theory of a deterrent adequate in this context?

Jurisprudence analyses should comprehensively take into account the data concerning the probable effects of various types of sanctions for the prevention of financial fraud, which would have application in making the law and verifying the accepted solutions. From the theoretical point of view, an attempt to add new sanctions to the existing ones may give rise to new problems. One should try to explain them using both theoretical research and empirical analyses conducted post facto. The in-

terrelation between criminal law and other branches of law are discussed in this context. The use of civil law procedures can be a way of avoiding guilt in reference to individuals. The application of law execution models, as well as the use of industrial, commercial or tax law should be examined in practice.

KEYWORDS: *european economy, bankruptcy, control of enterprises, business law, tax law.*

WPROWADZENIE

W ciągu ostatnich lat w wielu krajach świata zachodniego znacznie zwiększyła się liczba międzynarodowych badań empirycznych na temat przestępstw gospodarczych. Badania te pozostają jednak mniej lub bardziej przypadkowe i ograniczone są tylko do kilku kwestii. W świetle sięgającego głęboko braku wiedzy o przyczynach przestępstw gospodarczych, wykroczeniach i mechanizmach odstraszenia oraz wyboru sankcji karnej lub niekarnej, musimy poznać i ocenić wszelkiego rodzaju informacje, całą wiedzę, włącznie z praktycznymi osiągnięciami komisji rządowych w Stanach Zjednoczonych, Szwecji, Finlandii, Danii, Niemczech i Szwajcarii.

Wydaje się, iż nie ma powodów, by dyskutować o problemach definiowania, czym właściwie jest lub czym może być przestępczość gospodarcza. Zbyt wiele wysiłków pisarzy i myślicieli było poświęconych definiowaniu przestępstw ekonomicznych. Myślę, że wszystkie te definicje są lub winny być funkcjonalne, tj. nakierowane na określony cel (który może być kryminologiczny lub prawny, odnoszący się do przyszłości lub do przeszłości). Projektowane definicje wydają się być wystarczająco szerokie, aby mogły być stosowane w legislacji, w instytucjach prawnych, w policji i w badaniach. Trzeba tylko zamienić słowo „karygodny” słowem „szkodliwy”, ponieważ uważa się, że akty zgodne z prawem mogą być szkodliwe dla innych, dla społeczeństwa, ale nie karygodne. Tak więc definicja powinna brzmieć: „Przestępczość gospodarcza to karalne, równie dobrze możliwe legalne, ale szkodliwe czyny popełnione w związku z działalnością gospodarczą, obejmujące duże wartości finansowe”. Ta nieznacznie poprawiona definicja odzwierciedla także kompromis, który wielu badaczy powinno dzisiaj uczynić. Kompromis w takim sensie, że termin „przestępstwo ekonomiczne” nie może się odnosić tylko do przestępstw popełnionych przez prywatne lub publiczne przedsiębiorstwa albo, z drugiej strony, przestępstw

skierowanych przeciwko planom gospodarczym, tworzonym przez rząd. Definicja ta powinna obejmować wszystkie przestępstwa, które naruszają prawo regulujące życie gospodarcze. Koresponduje to z formułą przyjętą przez XIII Międzynarodowy Kongres Międzynarodowego Stowarzyszenia Prawa Karnego w 1984 roku.

1. PRZESTĘPSTWA GOSPODARCZE: PRZYCZYNY I SKUTKI

Pozostawiając zagadnienie definicji, musimy skupić się na głównych kwestiach: na rozpoznawaniu zakresu, dynamiki i strat spowodowanych przestępstwami gospodarczymi. Dokonanie oceny szkód finansowych dla osób indywidualnych lub określenie ich w odniesieniu do narodowej lub międzynarodowej ekonomii jest bardzo trudne na bazie kryteriów racjonalnych. Tak na przykład przestępstwa związane z bankructwem nie muszą koniecznie korespondować ze wzbogaceniem się przestępcy lub tak, jak w sprawach antytrustowych mogą stanowić źródło wzbogacenia się przestępcy, bez żadnej szkody finansowej wyrządzonej gospodarce narodowej. W ten sposób spekulacje na temat wzrostu szkód finansowych stają się głównie środkami i pretekstami, pomocą w promowaniu reform wymagających zarówno zorganizowania władz, jak i odpowiedniej legislacji. Z drugiej strony lepsza wiedza o wzroście i szkodliwości form przestępstw gospodarczych stanowi wstępny warunek każdej polityki tworzonej na tym polu. Jeśli liczba przestępstw gospodarczych nie jest większa niż jeden lub dwa procent wszystkich transakcji handlowych i finansowych, wtedy cała związana z tym aktywność lub zachowanie się całego społeczeństwa wobec państwa i instytucji gospodarczych mogą stanowić mały problem dla teorii prawa karnego, teoretyków prawa karnego i badaczy kryminologów. Jeśli natomiast przestępstwa gospodarcze w całej gospodarce lub w pewnych jej sektorach stają się sprawą wielkiej wagi albo jeśli liczba przestępstw gospodarczych wzrasta do dwudziestu, trzydziestu i więcej procent wszystkich działań ekonomicznych, wtedy staje się to przedmiotem ekonomicznej i socjalnej legislacji, a także pytań wobec systemu ekonomicznego oraz generalnie statusu społeczeństwa.

Doświadczenia Jeana Cossona z przestępstwami związanymi z VAT-em we Francji (1971), doświadczenia Dana Magnussona w sprawie pogwałcenia przepisów w handlu międzynarodowym w Szwecji (1981), a także badania na temat defraudacji w subsydiach, podatkach i w przestępstwach antytrustowych ukazują, że całe gałęzie handlu i przemysłu

włączone są w łamanie prawa¹. Jeśli rzeczywiście tak jest, to podstawowym, pierwszym zadaniem powinno być stwierdzenie, w jakich gałęziach gospodarki i instytucjach (banki, towarzystwa ubezpieczeniowe) występują przestępstwa gospodarcze, jakiego rodzaju i w jakim stopniu. Bez tego nie będziemy mogli sformułować podstaw do kalkulacji kosztów przyszłych badań, śledztw i zwalczania tego typu przestępstw. Jeżeli chodzi o metody stosowane do badań występowania i dynamiki wzrostu przestępstw gospodarczych, istnieją karalne i niekaralne sposoby uzyskania możliwych danych. Obie metody winny być użyte.

Klasyczne statystyki kryminalne, ich niedokładność i wady znane są wystarczająco, żeby nie polegać na nich w szczegółach. Wolfgang Heinz dyskutował na ten problem w Niemczech². Główny problem polega na tym, że statystyki kryminalne muszą pozostać w tej formie, nie mogą się stać zbyt skomplikowane, muszą być zrozumiałe dla szeregowego policjanta lub celnika.

Jak wiadomo, w Niemczech od 1974 roku aż do czasów dzisiejszych większość prokuratorów proszona jest o przekazywanie informacji o wszystkich ważnych sprawach z zakresu przestępstw gospodarczych, z którymi mieli do czynienia. Mimo wewnętrznych ograniczeń takiego systemu notyfikacji obejmuje on nie więcej niż 15% znanych spraw przestępstw gospodarczych, które toczyły się w zwyczajnych sądach, z wyłączeniem wszystkich spraw ekonomicznych o średnim lub dużym zasięgu, a także wszystkich specjalnych procedur wyspecjalizowanych organizacji (takich jak w większości spraw podatkowych, antytrustowych i spraw związanych z nielegalnym zatrudnieniem). Na bazie tych mniej lub bardziej obiektywnych danych uzyskanych od prokuratorów możemy stwierdzić, że właśnie ta wyselekcjonowana grupa ciężkich przestępstw ekonomicznych powodowała fizyczną stratę około kilku miliardów marek niemieckich rocznie. Jest to rezultat, który doprowadził Gunthera Kaisera do zmiany ocen i krytyki zawartej w studium kryminologicznym³. W drugiej edycji Kaiser zweryfikował swoje obliczenia, przedstawiając liczbę około kilkuset milionów marek niemieckich, a obecnie określa, iż możliwości szkody zwiększyły się do 50 miliardów marek niemieckich. Jeśli uwzględnimy tylko obliczenia Karlhansa Liebla na temat ciemnej liczby przestępstw zwią-

1 D. Magnusson (1991), *Ekonomisk brottsligheten vid import och export*, Stockholm; s. 69-112. J. Cosson (1991), *Les Industriels de la France*, Fiscale, Paris. s. 41-49

2 Y. Heinz (1993), *Wirtschaftskriminologische Forschungen in der Bundesrepublik Deutschland*, WISTRA, Berlin. s. 130-149.

3 A. Kaiser (1993). *Kriminologie*, s. 79-89. Karlsruhe.

zanych z bankrutem, szacowanych na około 80% i stopień bezrobocia spowodowany przez bankrutów sięgający 20%, aktualna wysokość strat nie wydaje się być niemożliwa do ustalenia, pomimo że oceny Liebla wydają się zbyt wysokie⁴. W ten sposób statystyki kryminalne, jakiegokolwiek rodzaju by nie były, mogą dać tylko pewną ocenę dotyczącą częstotliwości i struktury kryminalnych przestępstw w gospodarce, które są zdominowane przez oszustwa podatkowe w trzech czwartych. Pierwszym krokiem w celu skompletowania wiedzy na temat wzrostu i rozmiarów przestępstw gospodarczych jest przesłanie tych dodatkowych spraw, które znane są tylko agencjom specjalnym i takim władzom, jak organizacje zajmujące się wymianą handlową, międzynarodową wymianą dewizową lub urzędem celnym. Dokonała tego w swojej publikacji Terhi Viljanen⁵ w roku 1979 na podstawie informacji o przestępstwach związanych z wymianą walutową i innych przestępstwach przeciwko międzynarodowemu prawu dotyczącemu eksportu i importu w Finlandii, a także Anita Hämäläinen⁶ na podstawie przestępstw gospodarczych związanych także z importem i eksportem. Oczywiście taka procedura może doprowadzić do tego, że zostaną wzięte pod uwagę małe albo nawet bardzo małe przestępstwa, ale ta niedogodność obraca się na naszą korzyść, kiedy zauważymy - a Niemcy udowodniły, że tak jest rzeczywiście - iż główna część przestępstw ekonomicznych składa się z małych i średnich rozmiarów przestępstw. Dlatego też przestępstwa ekonomiczne stają się masowym fenomenem ze specyficznym problemem kosztów-zysków i kalkulacji związanych ze środkami kontroli. Z drugiej zaś strony, włączenie danych dotyczących ukaranych bądź umorzonych przestępstw nie pozwoli nam na wyodrębnienie rzeczywistego procentu zachowań kryminalnych⁷.

Kiedy definicję przestępstwa uzupełnimy aspektami aktów obiektywnie szkodliwych, wówczas tracą one dużą część swojego rzeczywistego wpływu na ustalenie faktu wystąpienia tego przestępstwa. Jedno musimy także wziąć pod uwagę, a mianowicie to, że wiele wyspecjalizowanych agencji i władz nie rozpoznaje lub nie chce rozpoznać i ujawnić kryminalnego charakteru niektórych działań i praktyk gospodarczych. Dlatego też

4 K. Liebl (1994). *Geplante Konkurse*, s. 11-29, Freiburg.

5 C. Viljanen (1989), *About Currency Offences and Other Offences against Foreign Exchange Regulations*, Helsinki. s. 51-92.

6 R. Hämäläinen (1993), *Crime in Connection with Imports and Exports*, Helsinki. s. 19-29.

7 K. Tiedernann (1994), *Kriminologische i.lnd kriminalistische Aspekte der Subventionserschleichung*, [w:] F. Schäfer: *Wirtschaftskriminalität, Weisse-Kragen-Kriminalität*. Hamburg. s. 19-29.

w następnej kolejności musimy użyć statystyk handlu, które nie są umieszczone w żadnych wykazach działań karanych prawem, np. dotyczących importu i eksportu kawy w ramach międzynarodowego porozumienia, produkcji i sprzedaży produktów rolniczych w ramach Wspólnoty Europejskiej, ilości i jakości winogron zebranych w jednym roku w porównaniu do tzw. jakości win oferowanych na rynku niemieckim w tym samym roku⁸.

Takie „miękkie” dane (chodzi o dane nieoficjalne, nie związane bezpośrednio z przestępczością) pozwalają na wyciągnięcie konkluzji, że ogromny strumień towarów nie jest rzeczywisty, ale fikcyjny (np. stworzony w celu osiągnięcia subsydiów eksportowych) lub jest innej jakości niż jest to deklarowane (np. by oszukać konsumenta). Podobne metody porównań statystyk handlu i przemysłu zostały użyte przez Roche-Pirèa i Delmas-Marty’ego we Francji w 1982 roku⁹. Tego typu podejrzane fakty mogą i powinny prowadzić do systematycznej kontroli wszystkich transakcji w określonym czasie, w ramach danej branży czy gałęzi gospodarki. Choć agencje kontrolujące nie są zwykle entuzjastycznie nastawione do tego typu pracy śledczej, wykonywanej przez siebie lub innych, to wiedza o byłych podmiotach działających w poszczególnych gałęziach gospodarki staje się bardziej lub mniej użyteczna dla przyszłego śledztwa. Tak dzieje się w Niemczech w branży tzw. *security*, czyli w handlu zabezpieczeniami lub w przemyśle budowlanym, w którym matactwa cenowe i tendencje ich dokonywania są pod kontrolą Biura Federacji Niemieckich Karteli¹⁰.

Wymienione powyżej „miękkie” dane bardzo łatwo mogą zmienić się w prawdziwe fakty o podłożu kryminalnym, jak to zdarzyło się ostatnio w Meksyku. Wysokiej rangi menedżer z kompanii Pemex, której właścicielem jest państwo, został uznany winnym defraudacji, ponieważ ropa, którą sprzedawał prywatnie, ukazywana była w statystykach eksportowych Pemexu, nie pojawiła się jednak w tzw. podręcznikach importowych i w księgach amerykańskiego partnera kompanii Pemex.

8 K. Tiedemann (1989). *Kartellrechtsverstöße und Strafrecht*, s. 112-131. Cologne; Tenze (1990). *Kartellrechtsverstöße und Strafrecht*, s. 19-32. Cologne; Tenze (1991). *Wirtschaftsstrafrecht und Wirtschaftskriminalität*, s. 78-91. Reinbek-Hamburg; Tenze (1990). *Wirtschaftskriminalität und Wirtschaftsstrafrecht in den USA und in der Bundesrepublik Deutschland*, s. 61-79. Tübingen; Tenze (1992). *Konkurs-Strafrecht*, s. 71-89. Berlin; Tenze (1990). *Multinationale Unternehmen und Strafrecht*, s. 112-131. Cologne.

9 E. Roche-Pirè, M. Delmas-Marty (1992). *Criminalité des affaires et Marché Commun*, s. 61-69. Paris.

10 K. Henssen (1992), *Weinkriminalität und Weinstrafrecht, Zur Diss.* Giessen; M. Pellinen (1992), *Offences against Regulative Provisions*, Helsinki. s. 17-31.

Obserwując zjawiska ostatnich czasów, takie jak notoryczne gwałcenie systemu kontyngentów stali przez „Coal and Steel”, staje się jasne, że przepięstwa gospodarcze są w stanie podważyć funkcjonowanie całego systemu ekonomicznego lub jego części. Teza o rozmiarach tego typu działalności kryminalnej prowadzi do postawienia pytania o jej przyczyny. Zagadnienia te pozostają nierozwiązane w skali międzynarodowej, do pewnego stopnia nawet lekceważy się ten problem. Naukowcy-ekonomiści i komitet do spraw problemów kryminalnych Rady Europy zadają sobie następujące pytanie: czy i na ile wprowadzenie elementów biurokratycznych, tzn. elementów ekonomii planistycznej do systemu opartego na ekonomii rynkowej prowadzi do rozwoju przestępczości gospodarczej? Skupienie się elementów kryminalnych w dziedzinie tzw. przemysłów regulowanych i na systemie cenowym, który w Niemczech jest oparty na strukturach gospodarki planowej, może w sposób jasny sugerować odpowiedź na to pytanie, gdyż także systemy gospodarki planowej są do pewnego stopnia podmiotem i powodem tego zjawiska, jak zostało to udowodnione poprzez wyniki śledztwa organizacji Pellinen (organizacji rynku fińskiego). Co więcej, kryminalizacja tych sfer gospodarki może być przewyższona poprzez przekształcenie kontroli sprawowanej przez agencje państwowe, jak zostało to pokazane w systemach ekonomicznych kapitalizmu na przykładzie modelu tzw. przemysłów regulowanych w Stanach Zjednoczonych.

W świetle przewidywalnych ogromnych szkód, politycy w wielu krajach, szczególnie podczas rozpoczynającego się kryzysu ekonomicznego, mieli żywotny interes w śledzeniu, wykrywaniu i przewyższaniu przestępstw podatkowych, włącznie z przestępstwami celnymi. Wymiana wyników kontroli w wielu krajach spowodowała w rezultacie ruch kapitałów przez granicę (chodzi tutaj o kontrolę przepływu kapitału przez granicę). Nic dziwnego, że wzbudziło to zainteresowanie wśród polityków i kryminologów w Szwecji, a później także w Finlandii. Interes polityki finansowej doprowadził do wysunięcia przez Szwecję postulatu do Rady Europy, aby zintensyfikować badania kryminologiczne na polu międzynarodowego biznesu, szczególnie w odniesieniu do działań korporacji multinationaldowych. Jakkolwiek tylko w bardzo rzadkich przypadkach, jednak multinationaldowe korporacje pokazały jasno, iż nawet wśród nich zdarzają się działania kryminalne (w krajach rozwijających się akty, które mogą być karane prawnie, są prawdopodobnie popełniane częściej niż w Europie, ale także wiele razy okazało się, iż można je ścigać prawnie). Kryminalne działania owych korporacji polegają głównie na omijaniu ustawodawstwa

podatkowego i stosowaniu doktryn ekonomiczno-psychologicznych, które zmierzają do opierania się płaceniu podatków. W sprawach o ogromne nadużycia podatkowe tylko bardzo intensywne kontrole były zdolne przeciwdziałać zaborowi mienia na skutek defraudacji podatkowej. Do jakiego stopnia owe kontrole mają sens, wynika to z jednej strony z ekonometrii, a z drugiej - zależy od definicji roli państwa, od bodźców ekonomicznych na odniesienie sukcesu w życiu gospodarczym, a także rozwoju filozofii człowieka w poszczególnych krajach.

Defraudacje podatkowe i zabór podatków - dotyczy to także zachowań bezprawnych z zakresu ubezpieczeń społecznych w wielu krajach zachodniego systemu ekonomicznego - są wykazywane w śladowych wielkościach, co świadczy o rozwijaniu się na dużą skalę podziemnej przestępczej ekonomii. Z problemem tym koresponduje kwalifikacja wprowadzona jako statutowy element hiszpańskich ustaw dotyczących skażenia środowiska (art. 347 bisk *Codigo Penal*) podczas reformy prawa karnego w Hiszpanii w 1983 roku. Co więcej, w 1970 roku śledztwo i poszukiwania w sprawie tzw. dzikiego importu z Włoch zostało zainicjowane przez francuski parlament. W byłej Republice Federalnej Niemiec od długiego czasu problem ten jest znany jako czarny rynek pracy. Jest to przedmiotem specjalnej legislacji, która została przyjęta i z powodu której w rzeczywistości (szczególnie w sprawach o nielegalne zatrudnianie robotników cudzoziemskich) wszystkie przedsiębiorstwa musiały częściowo zejść „pod ziemię”.

Nie sposób jest omówić wszystkich aspektów związanych z ekonomią cienia, tym niemniej trudno jest zaprzeczyć, że istnieje cała branża, cała gama czynników wzajemnie oddziałujących na siebie, motywowanych zyskiem, by wyjaśnić tę formę angażowania się w działalność gospodarczą. Wzrastające podatki, a także przeregulowania prawne to niektóre z tych czynników. Dlatego wydaje się, że położenie nacisku na kryminalne konsekwencje takiej właśnie ekonomicznej działalności tylko na podstawie niepełnych danych statystycznych jest niewystarczające i nie przyniesie satysfakcji. W wielu sprawach ze względu na swe rozmiary zjawisko przestępczości gospodarczej wykracza daleko poza granice prawa karnego i wymaga przyszłych, pełnych badań. Przecież klasyczne przestępstwa związane z bankrutem także doprowadziły do zainicjowania kryminologicznych badań w wielu krajach. Ich różnorodność i intensywność może być porównywalna z oficjalnymi wysiłkami zmierzającymi do reformowania prawa o upadłości. Waga tego typu przestępstwa wpływa z obecnej recesji ekonomicznej, wzmacnia i podwyższa straty spowodowane załamaniem się

przedsiębiorstw, a także powoduje wzrost możliwości upadku innych firm, ponieważ zwiększają się ekonomiczne powiązania gospodarcze i bardzo często podejmowane są desperackie próby reorganizowania całych branż.

We wczesnych latach siedemdziesiątych belgijski kryminolog Kellens zwrócił uwagę na fenomen planowanego bankructwa, znanego w Stanach Zjednoczonych, który obecnie został udowodniony także na podstawie badań przeprowadzonych przez niemieckich naukowców Berckhauera, Blankenbacha i Richtera¹¹. Takie bankructwa są trudniejsze do wykrycia z powodu reorganizacji i określonych technik przepływu kapitałów poprzez powoływanie przedstawicielstw lub przekazywanie kapitałów do spółek, które są ich sukcesorami. Tego typu działania są generalnie dopuszczalne przez prawo cywilne i przez jurysdykcję podatkową. Wspomniane techniki bardzo ułatwiają menedżerom przekraczanie dopuszczalnych granic prawnych, dlatego też ważne jest sprecyzowanie, kiedy jest to działanie legalne i efektywne z punktu widzenia ekonomicznego, a kiedy nielegalne i skierowane na kompletne załamanie się przedsiębiorstwa. Mamy powody, by twierdzić, że radcy prawni wielu przedsiębiorstw w poszczególnych procedurach reorganizacyjnych bardzo często popełniają przestępstwo bankructwa, ale jest to niezwykle trudne do udowodnienia. Dlatego w konstruowaniu przyszłego prawa upadłościowego należy uwzględnić tego typu praktyki i w powiązaniu z prawem karnym starać się je ujawniać. Problem, jak i dlaczego przestępstwa ekonomiczne pojawiają się i jak je badać empirycznie, jest nierozwiązany w nowoczesnej kryminologii, nawet w przypadku zjawisk występujących nagminnie (np. „efekt ssania” spowodowany przestępczością ekonomiczną, znany każdemu ekonomście). Na tej podstawie można powiedzieć, że nadal istnieje pewna tendencja, którą ilustruje stare porzekadło: okazja czyni złodzieja. Ekonomiczne przestępstwa są właśnie specjalną okazją do popełniania występów. Jakikolwiek by te okazje nie były, to i tak powodują działalność przestępczą tylko w pewnych sytuacjach i w pewnych sektorach¹².

2. SKUTECZNOŚĆ SYSTEMU PRAWA KARNEGO W OGRANICZANIU PRZESTĘPCZOŚCI GOSPODARCZEJ

Łatwiejszy do rozważania może być problem analizy skuteczności

11 F. Berckhauer (1991), *Die Strafvfolgung bei schweren Wirtschaftsdelikten. Bericht über eine Aktenuntersuchung*, Freiburg; s. 29-51. R. Blankenbach (1992), *Bekämpfung der Wirtschaftskriminalität*, Wistra Gissen. s. 222-241.

12 L. Horoszowski (1980), *Economic Special-Opportunity Conduct and Crime*. Lexington, Mass.

systemu prawa karnego, włączając w to wydawanie wyroków przez władze sądowne. Statystyczne oceny prób zmierzenia wydajności nowych regulacji prawnych powinny oczywiście unikać podstawowych wad, pojawiających się ostatnio w literaturze naukowej Niemiec, która nie tylko lekceważy doświadczenie ekonomiczne, ale także upraszcza procedury prawa. Na przykład pogorszenie statutów prawa karnego, które zostały wprowadzone we wrześniu 1976 roku, nie może wpłynąć na statystykę roku 1977. Zakaz działania wstecz w ustępie drugim paragrafu pierwszego kodeksu karnego byłej Republiki Federalnej Niemiec i później nowy paragraf dotyczący defraudacji kredytów, który jest uzupełnieniem normy prawnej dotyczącej zwyczajnej defraudacji, zgodnie z opinią sądów nie mogą wpłynąć w znaczący sposób na liczby dotyczące popełnionych przestępstw.

Z drugiej zaś strony, różne badania wykonane przez Berckhauera pokazują, że zastosowanie nowych przepisów w sprawach o defraudację, gdzie podejrzenia są uzasadnione, bardzo często powodują oskarżenie i skazanie¹³. Przyczyną jest ustanawianie nowych przepisów na wzór instytucji odwołania w prawie administracyjnym. Ponadto, ułatwiają one zdobywanie dowodów złej woli (*mens rea*) jako elementów przestępstwa.

Czy i w jakim stopniu prawo karne spełnia funkcję odstrasżającą w stosunku do przestępczości gospodarczej? Odpowiedź na to pytanie nie może być determinowana ani przez proste wyjaśnienie tzw. procedur kryminalnych, ani przez określenie i ocenę ich skutków. Co więcej, odpowiedzi nie można uzyskać ani poprzez analizę oceny systemu karnego w odniesieniu do przestępstw gospodarczych (choć w skali światowej zwiększa się wykorzystanie tego typu techniki), ani przez ekonometryczną grę cyfr, co wydaje się być nieodpowiednie, chociaż zyskuje na znaczeniu głównie w dzisiejszej kryminologii amerykańskiej.

Najbardziej obiecujące ze wszystkich środków wydają się być badania opinii publicznej. Zamiast zwykłych obywateli podmiotem tego typu badań powinni być przeciętni właściciele, przeciętni ludzie biznesu. Na podstawie uzyskanych wyników można by określić osobowość przestępców i rozstrzygnąć, czy system grzywien jest skuteczny, czy raczej należy odnowić karę krótkoterminowego uwięzienia (mniej niż jeden miesiąc). Pomocne w rozstrzygnięciu tej wątpliwości będą studia nad recydywą, szczególnie nad osobowością przestępców, na temat której występuje brak badań i to w skali światowej.

13 F. Berckhauer (1990). *Wirtschaftskriminalität im Strafprozess*, s. 17-32, Freiburg.

Poprzednio uważano, że tzw. *white collar criminals*, czyli przestępcy w białych kołnierzykach nie mogą pójść za kraty i dlatego też nie robiono badań nad przestępczością tego typu. Aż do chwili obecnej ogólnie było wiadomo (badania niemieckie), że wszyscy przestępcy gospodarczy są starsi niż zwykli kryminaliści, często żonaci i lepiej wykształceni. Tylko w niewielu przypadkach mieli za sobą przeszłość kryminalną, zwykle należeli do tzw. wyższej średniej klasy. W 1979 roku Mergen dodał do tej charakterystyki oziębłość emocjonalną, niemożność zaangażowania się w związki międzyludzkie i tendencję do izolowania się¹⁴. W przypadkach przestępstw białych kołnierzyków wrażliwość na karę, jej upublicznienie poprzez procedury kryminalne i sądowe częściej daje większe korzyści i funkcjonuje już jako wyrok.

Potrzeba analizy sankcji i ich funkcjonowania jest coraz bardziej podkreślana na całym świecie, szczególnie wobec wzrastającego udziału korporacji i firm w przestępstwach gospodarczych. Czy wprowadzić sankcje karne wobec osób prawnych, jaki rodzaj sankcji zastosować, jakie przedsiębiorstwa, mniejsze czy większe, powinny być przedmiotem zainteresowania Komisji ds. Przestępstw? Oto niektóre z zagadnień, którymi obecnie zajmuje się specjalny Komitet Rady Europy. Na podobne pytania uzyskano już odpowiedź w Szwecji. W Wielkiej Brytanii zagadnienia te określane są mianem *corporate crime*. W byłej Republice Federalnej Niemiec badania w tej sprawie prowadzone są od lat pięćdziesiątych. Obecnie zostały na nowo podjęte, w związku z przygotowaniem nowego prawa przeciwko przestępczości gospodarczej. Ciekawe badania, opublikowane w 1980 roku, przeprowadzili w USA Clinard, Sutherland i Yeager¹⁵. Przeanalizowali oni ponad 1500 postępowań sądowych i administracyjnych, wszczętych przez władze federalne w 1975 i 1976 roku przeciwko 582 największym przedsiębiorstwom amerykańskim. Doszli do wniosku, że badane przedsiębiorstwa są mocno zaangażowane w działania kryminalne. Wydaje się to być wysoce prawdopodobne, chociaż porównywalne badania mogą być prawdziwe także dla wielkiego biznesu w Europie i Japonii. Badania empiryczne w RFN udowodniły duży udział spółek z ograniczoną odpowiedzialnością w działaniach przestępczych.

Ważną pracą na temat nowego Kodeksu Zasad Postępowania jest praca Cressey'a, ucznia Sutherlanda, który w 1980 roku pokazał, że kompanie amerykańskie starają się stosować więcej środków zapobiegawczych

14 L. Mergen (1989), *Die Kriminologie*, Munich-Giessen. s. 19-41.

15 Y. Clinard (1990), *Corporate Crime*, New York. s. 78-101.

w celu przewyciężenia przestępczości gospodarczej¹⁶. Według Cressey'a, prywatne sankcje podejmowane przez przedsiębiorstwa amerykańskie są bardzo skuteczne, podczas gdy doświadczenia niemieckie z problematycznym zagadnieniem wewnętrznych informatorów w przedsiębiorstwach (co jest obecnie ważne w Szwecji) są bardzo mierne. Tak czy inaczej, amerykańskie doświadczenia dotyczące kodeksów postępowania, które w USA stosowane są także do zwalczania przestępstw komputerowych, wydają się być wystarczające, by stosować je w Europie. Możliwe, że owe kodeksy postępowania są bardziej skuteczne wewnątrz pojedynczego przedsiębiorstwa niż w całej branży.

3. KONTROLA MULTINARODOWYCH PRZEDSIĘBIORSTW

Nie tylko w Szwecji zauważalny jest wzrost zainteresowania badaniami dotyczącymi skuteczniejszej kontroli przedsiębiorstw zaangażowanych w transakcje międzynarodowe. Uwaga całego świata skupiona jest na tym problemie ze względu na ogromne rozmiary tego typu przedsiębiorstw i ich międzynarodowy zasięg, co może grozić przejściem części władzy. Drugim powodem zainteresowania jest fakt, iż takie kompanie działają w różnych systemach prawnych, co daje im szansę wykorzystania różnic i luk prawnych. Te dwa aspekty muszą być rozpatrywane oddzielnie, z kryminologicznego i prawnego punktu widzenia. Efektywniejsze sposoby postępowania i kontroli potrzebne są z uwagi na możliwości manipulacji w związku z transferem technologii i usług, gdyż oceny i kontrole finansowe są w tych przypadkach szczególnie trudne. W tym kontekście problemy prawa handlowego i polityki ekonomicznej należy postawić na pierwszym miejscu. Kontrola praktykowana przez władzę wewnątrz kompanii-matek lub kompanii nadzorczych skoncentrowana jest na maksymalnym dopływie zysku, a ze względu na skomplikowany system księgowania i przestrzeżaną tajność operacji trudna jest w interpretacji. Większość działań korporacji międzynarodowych (transnarodowych) to tylko ułamek wszystkich transakcji ekonomicznych przechodzących przez granicę. Kryminolodzy i specjaliści śledczy znaleźli wśród nich takie praktyki, jak: łapownictwo, korupcja, nadużywanie przewagi ekonomicznej (szczególnie w formie dyskryminacji, odmowy sprzedaży i bojkotu), praktyki ograniczające handel, niszczące konkurencję, przestępstwa z zakresu wymiany międzynarodowej i przestępstwa podatkowe. Zjawiska te były przedmiotem dociekań

¹⁶ D. C. Cressey (1990), *Corporation Codes of Ethical Conduct. (Report to the Peat, Marwick and Mitchell Foundation)*, Santa Barbara. s. 11-42,

niemieckiego badacza Danneckera w 1984 roku¹⁷.

Także przestępstwa przeciwko środowisku oraz pogwałcenie norm prawa pracy i norm bhp należą do przestępstw typowych dla międzynarodowych przedsiębiorstw. Wzrasta zainteresowanie problemem prania pieniędzy lub działaniami banków i innych instytucji w zakresie oszustw podatkowych. Rozpowszechnianie się tych zjawisk doprowadziło m.in. do stworzenia tzw. projektu zatrzymania podatków (*Project Haven*) przez amerykańskie władze podatkowe i zalecenia Rady Europy z 27 czerwca 1980 roku, dotyczącego środków przeciwdziałających transferom i praniu zdobytych nielegalnie pieniędzy. To zalecenie odnosi się nie tylko do praktyk banków i współpracy z policją, ale sugeruje także stworzenie międzynarodowego systemu ostrzegania i kontroli. Transakcje bankowe i związana z tym działalność jest obecnie w centrum uwagi amerykańskich kryminologów. W 1979 roku Cosson¹⁸ określił udział banków w przestępstwach gospodarczych we Francji mianem zorganizowanej przestępczości. W Ameryce Łacińskiej przestępczość zorganizowana występuje przede wszystkim w przemyśle farmaceutycznym i samochodowym¹⁹. W studiach opublikowanych przez Komisję Rady Europy zawarto obszerny przegląd praktyk stosowanych przez międzynarodowy biznes w Europie. Rada Europy stworzyła też skuteczne, dzięki możliwości międzynarodowego zastosowania, prawo o konkurencji. Z drugiej strony prawo o kartelach EWG zostało poważnie osłabione przez fakt, iż nie jest stosowane wobec zwykłych karteli eksportowych i do działań wynikających ze stosunków kampanii macierzystych i uzupełniających (tzw. zbiorowa konspiracja ogniów wewnętrznych). Wystarczający jest dopływ informacji o przestępstwach podatkowych, celnych i z zakresu wymiany międzynarodowej w Europie, dopóki władze państwowe nie obejmą ich tajemnicą. Dzięki oficjalnemu poparciu możliwe będzie przeprowadzenie takich badań, jak badania Clinarda i Yeagera, w Europie w celu sprawdzenia, czy wielkie transnarodowe kartele, korporacje, kompanie zaangażowane są w przestępczość gospodarczą bardziej niż małe, miejscowe firmy. Uzyskanie odpowiedzi będzie trudniejsze, gdy badaniami obejmie się także większe przedsiębiorstwa. Można by przeprowadzić wywiady z potencjalnymi przestępcami lub podjąć próbę ankietowania potencjalnych ofiar. W pierwszym przypadku

17 L. Dannecker (1994), *Steuerhinterziehung im internationalen. Wirtschaftsverkehr*, s. 17-31. Cologne.

18 J. Cosson (1989). *Les Grand s'Écorces en Affaires*, Paris. s. 19-22.

19 M. Delmas-Marty (1989). *La Criminalité, le Droit penal et les Multi-nationales. La Semaine Juridique*. "Juris-Classeur Periodique" nr 1, s. 211-219.

uzyskamy prawdopodobnie nieprawdziwe dane, w drugim - trudno byłoby dotrzeć do tych, którzy potrafiliby wczuć się w rolę potencjalnej ofiary, zwłaszcza że nie wszystkich dotyka przestępczość gospodarcza (stąd termin „przestępstwa bez ofiar”). Trudno byłoby ponadto uświadomić sobie bezpośredni związek swoich strat z przestępstwami podatkowymi, przestępstwami związanymi z wymianą międzynarodową, przestępstwami celnymi czy przeciwko środowisku. Z różnych względów wiele instytucji (np. banki) nie chce ujawnić, że stały się ofiarami. Jak widać multinarodowe przedsiębiorstwa stanowią centralny problem nie tylko dla przyszłej ekonomii, ale i dla dzisiejszej kryminologii. Ważę i trudność tego problemu może usprawiedliwić powołanie oddzielnego działu badań, jak to zrobił Volk²⁰.

4. ASPEKTY PRAWNE

Zadania reform prawa karnego i władz sądowych przedstawię na przykładzie niektórych reform rozpatrywanych od pięciu lat przez niemiecką komisję do spraw przeciwdziałania przestępstwom gospodarczym.

Niemiecki ustawodawca określił w prawie karnym procesowym bardzo wyraźne zasady urzędowego postępowania prokuratorskiego, polegające na obowiązku ścigania wszystkich przestępstw kryminalnych znanych władzom prokuratorskim i koncentracji sił na głośnych sprawach. Z drugiej zaś strony, przesunięcie w stronę oskarżonego postępowania dowodowego wydaje się być niezgodne z konstytucją byłej Republiki Federalnej Niemiec. Zwrotem w sprawie postępowania dowodowego może być debata dotycząca niewielkich przestępstw w aspekcie sankcji administracyjnych. Zobowiązanie władz różnego rodzaju do informowania prokuratora o podejrzanych przypadkach, np. defraudacji subsydiów lub przestępstwach bankructwa, jest sposobem uzyskania większej wykrywalności w sprawach przestępstw gospodarczych, sposobem, który został wprowadzony do niemieckiego prawa. Pytanie, czy powinny być ustanowione specjalne sądy do osądzania przestępstw gospodarczych, było ważnym w byłej Republice Federalnej Niemiec tematem dyskusji naukowych i politycznych w latach sześćdziesiątych, zanim powołano takie sądy. Powołano je najpierw w dystrykcie sądowym Frankfurt, gdzie oddziały eksperymentalne odniosły wyjątkowe sukcesy. (Wiele spraw, przedtem rozpatrywanych dość długo, rozwiązano bardzo szybko.)

²⁰ B. Volk (1990), *Book review*, [w:] K. Tiedemann: *Multinationale Unternehmen*. „Monatsschrift für Kriminologie” Cologne. s. 124-136.

Zgodnie z decyzją ustawodawczą w 1979 roku ustanowiono sekcję specjalną (74), która mówi, że specjalne wydziały sądowe mogą być powoływane przy wyższych sądach dystryktywnych, co oznaczało, że będą one rozpatrywać sprawy gospodarcze średniej i dużej wagi. Szczególnie porównanie z doświadczeniami Francji pokazuje, iż ustanowienie wyspecjalizowanych wydziałów sądowych jest nieodzowne, jeżeli istnieją wyspecjalizowane organy ścigania: policja czy Departament Prokuratora.

Nieodzowna jest jednak wiedza, która umożliwiłaby sędziemu zrozumienie i właściwe rozpatrywanie spraw dotyczących przestępstw gospodarczych. Postuluje się przekazywanie specjalistycznej wiedzy sędziom lub prokuratorom, chociaż jest to metoda, pomimo innych niedociągnięć, czasochłonna. Zgodnie z niemieckimi doświadczeniami preferowaną alternatywą jest posiadanie przez sędziów wiedzy ekspertów. Po prawie dwudziestu latach doświadczeń z sądami specjalnymi pojawił się tylko jeden słaby punkt. Specjalne sądy tracą perspektywę widzenia właściwego wymiaru przestępstw i wyroków, także jeśli stykają się tylko z przestępstwami średniej i dużej wagi. W rezultacie wydają łagodne wyroki nawet w bardzo poważnych sprawach. W końcu trzeba zauważyć, że zgodnie z niemieckim prawem konstytucyjnym nie istnieją prawne przeszkody w ustanawianiu sądów specjalnych. Nie są one specjalnym trybunałem powoływanym tylko dla określonej sprawy. Ich specjalizacja może być raczej porównywana ze specjalizacją sędziów i sądów zajmujących się takimi zjawiskami społecznymi, jak: przestępczość młodocianych, przestępczość handlowa, budowlana itp.

Zgodnie z przyjętą praktyką, dotyczącą włączenia kar za przestępstwa gospodarcze do kodeksu karnego, umieszczenie tych przepisów w części specjalnej jest wyłącznie sprawą ustawodawcy. Tylko mniejsze przestępstwa i te, gdzie techniki prawne implikują szczególne zakończenie i mają nierozłączny związek z prawem gospodarczym, mogą być stanowione poza nim, w specjalnym kodeksie praw. Te wyjątki zostały także dołączone przez ustawodawcę, prawdopodobnie błędnie, do prawa dotyczącego postępowania karnego za przestępstwa podatkowe. Za tym, żeby włączyć do kodeksu karnego wszystkie ważne przepisy prawa karnego, przemawia fakt, że akty tego typu skupiają uwagę opinii publicznej i lepiej uświadamiają ludziom, jakie działania są karalne.

Jak pokazuje doświadczenie, ten rodzaj opracowania pewnych aktów karnych prowadzi także do pełniejszego traktowania podmiotowych spraw, jeśli włączone są badania prawnicze, codzienna praktyka prawna,

a także badania naukowe. Na tej bazie, którą przyjęli twórcy projektu alternatywnego nowego kodeksu karnego, niemiecki ustawodawca uchwalił w 1980 roku prawo karne dotyczące ochrony środowiska poza materialnym prawem karnym i umieścił je, z pewnymi zmianami, w kodeksie karnym (sekcja 324 ff). Jednakże przepisy dotyczące nieuczciwej konkurencji, szczególnie dotyczące szpiegostwa przemysłowego oraz ujawnienia tajemnic ekonomicznych (sekcja 17 niemieckiego prawa dotyczącego nieuczciwej konkurencji), pozostały w sferze prawa specjalnego. Jest to krytykowane jako wywodzące się z mentalności pruskiego ustawodawcy, popierającego rolnictwo i odmawiającego wprowadzenia określonych przepisów do kodeksu karnego z 1851 roku. Zmiany prawa karnego dotyczące prywatnych spółek z ograniczoną odpowiedzialnością, które weszły w życie w 1981 roku, pozostają także poza kodeksem karnym. Zmiany te są raczej niewiele warte, choć zostały wprowadzone zgodnie z zaleceniem Federalnej Komisji Ekspertów do spraw Przystępczości Gospodarczej. Polegają one na zakazie wykonywania zawodu przez tych dyrektorów spółek, którzy byli wcześniej skazani za przestępstwo bankructwa. Pogwałcenie tego zakazu staje się przedmiotem wyroku sądowego. Co więcej, nowe prawo na temat prywatnych spółek z ograniczoną odpowiedzialnością próbuje bardziej efektywnie przewycięzać fikcyjne fundacje spółek i zdradę tajemnic danej spółki oraz lepiej organizuje zasady ochrony kapitałowej. Obecne prace w sprawie europejskich dyrektyw dotyczących zestawień bilansowych traktowane są jako propozycje prawa na ten temat. Pokazuje, że zestawienie i standaryzacja różnych przepisów prawnych dotyczących prawa handlowego także jest możliwa. W związku z reformami prawnymi często żąda się, żeby ustanowione przepisy prawa karnego przeciwko przestępstwom gospodarczym ułatwiały dostępność dowodów prawnych bez użycia technik, które zostały już wyżej opisane. Możliwość osiągnięcia łatwego dowodu przez materialne prawo karne (możliwością jest tu użycie zakazów samych przez się) nie wymaga zaistnienia szkody. Z drugiej strony wprowadzenie tego dowodu w wielkim stopniu może zwiększyć odpowiedzialność karną, która może być zaakceptowana, jeśli spowoduje karę kryminalną. Dlatego też poddawane są krytyce ograniczenia zawarte w nowych przepisach dotyczących defraudacji subsydiów i kredytów w niemieckim prawie karnym gospodarczym.

Inaczej traktowane jest przestępstwo naruszające prywatne interesy własnościowe i przestępstwo dotyczące obiektu społecznego. Chodzi o to, że nie zwraca się zupełnie uwagi na tzw. własność wspólną, własność spo-

łeczną. Dlatego też ustawodawca musi chronić w pierwszej kolejności interesy np. dotyczące informacji.

Subsydia i kredyty są ważną sprawą dla życia ekonomicznego i społecznego także dzisiaj. Zakazy same przez się, np. składania fałszywych zeznań w sądzie, które zostały wprowadzone w Niemczech przed 1943 rokiem, lub specjalny przepis w sprawie fałszowania zestawień bilansowych i fałszowania oświadczeń związanych z powstaniem spółki ustanowiono dlatego, że istniejące przepisy dotyczące oszustw praktycznie nie wystarczały. Dlatego też nie tylko w interesie zdobywania dowodów formułowano żądania prawnej ochrony nowych obiektów. Często praktyczna nieskuteczność i błędy klasycznej ochrony własności powodują potrzebę ochrony prawnej i stwarzają nowe obiekty do tej ochrony, takie jak informacje o sytuacji finansowej przedsiębiorstwa. Rezolucja XIII Międzynarodowego Kongresu Prawa Karnego zaadaptowała sprawy związane z zasadami *per se*, czyli samymi przez się i legitymizuje je jako środek do zwalczania przestępstw ekonomicznych tak długo, jak długo mogą być one użyte jako łatwy dowód.

Głównym powodem uznania czynów polegających na zaniedbaniu za akty wymagające ukarania, zgodnie z gospodarczym prawem karnym, jest to, że współczesne prawo karne dotyczące własności jest ograniczone do czynów popełnionych świadomie. Z drugiej strony, specjalne prawo dotyczące przestępstw gospodarczych w dużym stopniu zalicza akty zaniedbania do czynów karalnych. Przed 1976 r., w trakcie reformy legislacyjnej, do niemieckiego prawa karnego dotyczącego bankructw wprowadzono przepisy kryminalizujące czyny polegające na zaniedbaniu. Obecnie, w centrum dyskusji dotyczącej tworzenia polityki prawnej jest wprowadzenie kar za nieumyślną defraudację subsydiów, które wynikły z działań popełnionych przez duże zaniedbania. Ustawodawca jest za wprowadzeniem kar za nieumyślne działanie nie tylko przeciwko subsydiom, ale również przeciwko obiektom wymagającym specjalnej prawnej ochrony. Zwiększona odpowiedzialność prawna powinna być również ustanowiona w sprawach o przejęcie tzw. usług rządowych wolnych od opłat, chociaż średnie subsydia socjalne nie są przedmiotem specjalnej ochrony prawnej. Jeśli chodzi o techniki legislacyjne, wszystkie wymienione wyżej reformy działające najpierw w WiKG (prawo do zwalczania przestępstw ekonomicznych) są oczywiście nie tylko modelem, ale projektem, który może wejść w życie. Dopóki istnieje świadomość trudności w postępowaniu z przestępstwami ekonomicznymi lepiej jest, kiedy wszystkie techniki le-

gislacyjne są stosowane według obu rekomendacji Federalnego Komitetu ekspertów do przewyższania przestępstw ekonomicznych i Alternatywnego Projektu nowego kodeksu karnego (sekcja 170 ff). Co więcej, pierwszy WiKG, a także projekt drugiego WiKG pokazuje, że szeroko określone i niesprecyzowane terminy prawnicze nie mogą współgrać, nie mogą być podstawą tworzenia nowych przepisów prawa karnego ze względu na skomplikowanie operacji i regulacji przepisów nowoczesnego życia ekonomicznego.

Nowe niemieckie prawo karne w dziedzinie bankructw, które każdą redukcję czy zmniejszenie stanu finansowego kwalifikuje jako przestępstwo, gwałci podstawowe prawa zarządzania ekonomicznego. Akumulacja elementów normatywnych jest także oczywista w innych obecnych przepisach karnych dotyczących prawa ekonomicznego i prawa podatkowego. Winno to być tematem krytyki, szczególnie kiedy pierwszy WiKG wejdzie w życie. Krytyka wydaje się jednak nie mieć znaczenia, jeżeli jest to zgodne z wykładnią niemieckiego Sądu Najwyższego i opinią dominującą w teoriach prawnych, że niesprecyzowane terminy prawne i ogólne klauzule mogą być podstawą skazania karnego, tylko jeśli są generalnie zaakceptowane i ocena ich jest zgodna. Tylko taka interpretacja zasad wydaje się uzasadniać projekt drugiego WiKG, który karze zatajenie podstawowych szczegółów w komercyjnych czasopiśmie dla celów inwestycji kapitałowych. Jako fundamentalne w tej sprawie musi być uważane zatajenie położenia geograficznego, zwrotu inwestycji i rodzaju oraz wielkości kapitałów, które będą w to przedsięwzięcie zaangażowane. Ponadto, zgodnie z nowym niemieckim prawem karnym, upadek przedsiębiorstwa może być ogłoszony, jeśli zgodnie z zasadami ekonomicznymi nie osiągnie ono zysków i popadnie w długi. Te wymagania spowodowane są oceną systemu menedżerskiego, szczególnie jeśli wchodzi w grę inwestycje oraz ocena pakietu akcji. To, oczywiście, w praktyce budzi wątpliwości w stosunku do nowego statutu karnego Niemiec na temat bankructw. W teoriach prawnych nie wyjaśniono, w jakim stopniu kryzys przedsiębiorstwa jest powiązany z załamaniem się finansowym firmy. Zasadne byłoby połączenie wymagań prawnych dotyczących jej kryzysu z wątpliwymi aktami bankructwa. (Ustawodawca nie skorzystał z takiej możliwości).

Rozwiązania nowego prawa karnego dotyczącego środowiska naturalnego nie nastrożają specjalnych trudności. Odniesienia do prawa administracyjnego poprzez terminy, takie jak: nieautoryzowany, bez zezwolenia, odnoszący się do taksacji nie stają się istotne, ponieważ separują przepi-

sy prawa karnego od specjalnych regulacji prawa administracyjnego, jak to zdarzyło się w związku z wprowadzeniem prawa karnego dotyczącego ochrony środowiska. Wiele norm i instytucji nowego prawa (np. dotyczących skażenia wody) nie sugeruje wprowadzenia nowych reform, ponieważ były one wcześniej częścią specjalnego kodeksu karnego, co spowodowało większą ich precyzję. W końcu nie istnieją obiektywne przeciwności stosowaniu szczegółowych rozwiązań poza kodeksem karnym. Sekcja 4 prawa dotycząca subsydiów i sekcja 42 Kodeksu Podatkowego zawiera przepisy o nadużyciach, który mówi o ściągnięciu fałszywych obciążeń i transakcji mających na celu omińnięcie prawa. Każde zagarnięcie jest jasno określone i staje się przedmiotem oceny prawa karnego. Z drugiej strony nie jest jasne, czy sprawy marginalne z zakresu prawa administracyjnego mają znaczący wpływ na prawo karne. Odpowiedź winna być negatywna. Pozostaje również niejasne czy prawo Wspólnoty Europejskiej zawiera niepisane reguły w przypadku naruszenia przepisów²¹.

PODSUMOWANIE

Żeby przedstawić aktualny rozwój ustawodawstwa i propozycje legislacyjne w odniesieniu do przestępstw gospodarczych w krajach zachodnich, trzeba odpowiedzieć zarówno na pytania teoretyczne, jak i przedstawić propozycje praktyczne. Właśnie realizowane jest w wielu krajach prawo, które pozwoli nakładać na osoby prawne grzywny. Dyskusja nad tą propozycją szybko wywołała zainteresowanie problematyką karania za przestępstwa gospodarcze.

Pierwszą kwestią powstałą na tym gruncie był właściwy wymiar grzywien. Czy powinno się stworzyć jakieś limity, a jeśli tak, to jakie? W zasadzie grzywny powinny być proporcjonalne do zysków osiągniętych z przestępstwa lub do zysków osiągniętych przez firmę w roku finansowym. Proponowana procedura jest podobna do istniejącej procedury karnej, powinien być jednak określony mechanizm ściągnięcia grzywien. Ostat-

21 K. Tiedemann (1994), *Subventionskriminalität in der Bundesrepublik*, Reinbek-Hamburg, s. 17-42; Tenże (1994), *Kriminologische und kriminalistische Aspekte der Subventionserschleichung*, [w:] F. Schäfer, *Wirtschaftskriminalität, Weisse-Kragen-Kriminalität*, Hamburg, s. 41-59; Tenże (1989), *Kartellrechtsverstöße und Strafrecht*, Cologne, s. 91-112; Tenże (1991), *Wirtschaftsstrafrecht und Wirtschaftskriminalität*, Reinbek-Hamburg, s. 19-32; Tenże (1990), *Wirtschaftskriminalität und Wirtschaftsstrafrecht in den USA und in der Bundesrepublik Deutschland*, Tübingen, s. 11-19; Tenże (1990), *Die Neuordnung des Umweltstrafrechtes*, Berlin, s. 17-41; Tenże (1992), *Konkurs-Strafrecht*, Berlin, s. 31-49; Tenże (1990), *Multinationale Unternehmen und Strafrecht*, Cologne, s. 141-162.

nio wprowadzone unormowania spotykają się właśnie z trudnością ściągnięcia nałożonych grzywien. Niewiele wiemy na temat egzekucji sankcji w postaci grzywien i ich wpływu na zainteresowanych. Czy znacząco wpływają na zachowanie osób indywidualnych zagrożonych grzywną lub nawet skazaniem na karę więzienia? Czy efekty odstrasżające są proporcjonalne do rozmiarów sankcji? Czy teoria odstrasżania jest odpowiednia w tym kontekście?

Analizy prawoznawcze winny uwzględniać kompleksowe dane dotyczące prawdopodobnych efektów różnych typów sankcji dla zwalczania przestępczości gospodarczej, co miałyby zastosowanie w stanowieniu prawa i sprawdzaniu przyjętych rozwiązań. Z teoretycznego punktu widzenia próba wprowadzenia nowych sankcji do istniejącego już katalogu może powodować powstanie nowych problemów. Powinniśmy spróbować je wyjaśnić zarówno na podstawie badań teoretycznych, jak i przeprowadzonych *post facto* analiz empirycznych. Wzajemne relacje pomiędzy prawem karnym a innymi gałęziami prawa w tym kontekście są dyskutowane. Używanie procedur prawa cywilnego może być sposobem na ominięcie pytania o winę w odniesieniu do osób indywidualnych. Użycie modeli egzekucji prawa, a także użycie prawa pracy, prawa handlowego czy prawa podatkowego powinno zostać zbadane w praktyce.

Ważne staje się pytanie o zasięg terytorialny i ściśle związany z tym problem prawnej odpowiedzialności spółki macierzystej i spółki pochodnej za działalność każdej z nich z osobna. Władza egzekucyjna jednego kraju nie może być rozciągnięta na obszar drugiego, ale istnieje kilka technik wyegzekwowania nałożonych sankcji. Właściwe do takich badań będą przypadki spółek, które zbankrutowały, a odbyło się to bez żadnych sankcji. Ważne jest, aby ścigać i karać tego typu przypadki i aby oddzielić spółki, które rzeczywiście upadły w wyniku nieprzystosowania do gry rynkowej od spółek tworzonych tylko po to, by po pewnym czasie zniknąć z rynku, pozostawiając po sobie tylko długi i niespłacone kredyty. W sprawach spółek „matek” możliwe jest zastosowanie procedur, które uniemożliwiałyby uniknięcie odpowiedzialności. Należy po prostu przedefiniować koncepcję odpowiedzialności prawnej osób prawnych pod tym kątem.

Ważne jest użycie instrumentów prawnych zawartych w bardzo precyzyjnych wyrażeniach, opisujących pewne specyficzne cechy przestępstw. Ułatwi do zharmonizowanie przepisów dotyczących tych przestępstw z systemem, z prawem podatkowym i handlowym, i stanie się bardziej kompatybilne z teorią zarządzania.

Prymat pojęcia winy jako fundamentalnej zasady prawa karnego jest przez swoją ścisłą kwalifikację traktowany jako centralny, ale jest to dalekie od praktyki. Ta ścisła kwalifikacja może ułatwiać sądowe ściganie przestępstw, szczególnie w sprawach przestępstw polegających na przeoczeniu i zaniedbaniu.

Występuje konieczność studiów empirycznych na temat działania prawa z punktu widzenia pryncypiów prawoznawstwa, a także specjalizacji i przystosowania władzy sądowniczej do używania odpowiednich procedur prawnych. Przykładem była Republika Federalna Niemiec, która prowadziła politykę zachęcającą sędziów do specjalizowania się w sprawach ekonomicznych. Jest to pomocne w późniejszym prowadzeniu spraw przeciwko przestępstwom gospodarczym. Przydatne w tym kontekście są także badania z zakresu psychologii sądowej.

REFERENCES

1. Berckhauer F. (1990), *Wirtschaftskriminalität im Strafprozess*, Freiburg, s. 17-32.
2. Berckhauer F. (1991), Die Stra.fveifolgung bei schweren Wirtschaftsdelikten. Bericht iiber eine Aktenuntersuchung, Freiburg, s. 29-51.; R. Blankenbach (1992), Bekiimpfung der Wirtschaftskriminalitiit, Wistra Gissen, s. 222-241.
3. Clinard Y. (1990), *Corporate Crime*, New York, s. 78-101.
4. Cosson J. (1989), *Les Grand s Escorcs en Affaires*, Paris, s. 19-22.
5. Cressey D. C. (1990), *Corporation Codes of Ethical Conduct. (Report to the Peat, Marwick and Mitchell Foundation)*, Santa Barbara, s. 11-42.
6. Dannecker L. (1994), *Steuerhinterziehung im internationalen. Wirtschaftsverkehr*, Cologne, s. 17-31.
7. Delmas-Marty M. (1989), La Criminalité, le Droit penal et les Multinationales. La Semaine Juridique. "Juris-Classeur Periodique" nr 1, s. 211-219.
8. Hämäläinen R. (1993), *Crime in Connection with Imports and Exports*, s. 19-29. Helsinki.
9. Heinz Y. (1993), *Wirtschaftskriminologische Forschungen in der Bundesrepublik Deutschland*, WISTRA, Berlin, s. 130-149.
10. Henssen K. (1992), Weinkriminalität und Weinstrafrecht, Zur Diss.

- Giessen; M. Pellinen (1992), *Offences against Regulative Provisions*, Helsinki, s. 17-31.
11. Horoszowski L. (1980), *Economic Special-Opportunity Conduct and Crime*. Lexington, Mass.
 12. Kaiser A. (1993), *Kriminologie*, Karlsruhe, s. 79-89.
 13. Liebl K. (1994), *Geplante Konkurse*, Freiburg, s. 11-29.
 14. Magnusson D. (1991), *Ekonomisk brottslighet vid import och export*, Stockholm, s. 69-112; J. Cosson (1991), *Les Industriels de la France, Fiscale*, Paris, s. 41-49.
 15. Mergen L. (1989), *Die Kriminologie*, Munich-Giessen, s. 19-41.
 16. Roche-Pire E., Delmas-Marty M. (1992), *Criminalité des affaires et Marché Commun*, Paris, s. 61-69.
 17. Tiedernann K. (1994), *Kriminologische und kriminalistische Aspekte der Subventionserschleichung*, [w:] F. Schäfer: *Wirtschaftskriminalität, Weisse-Kragen-Kriminalität*. Hamburg, s. 19-29.
 18. Tiedemann K. (1994), *Subventionskriminalität in der Bundesrepublik*, Reinbek-Hamburg, s. 17-42; Tenze (1994), *Kriminologische und kriminalistische Aspekte der Subventionserschleichung*, [w:] F. Schäfer: *Wirtschaftskriminalität, Weisse-Kragen-Kriminalität*. Hamburg, s. 41-59; Tenze (1989), *Kartellrechtsverstöße und Strafrecht*, Cologne, s. 91-112; Tenze (1991), *Wirtschaftsstrafrecht und Wirtschaftskriminalität*, Reinbek-Hamburg, s. 19-32; Tenze (1990), *Wirtschaftskriminalität und Wirtschaftsstrafrecht in den USA und in der Bundesrepublik Deutschland*, Tübingen, s. 11-19; Tenze (1990), *Die Neuordnung des Umweltstrafrechtes*, Berlin, s. 17-41; Tenze (1992), *Konkurs-Strafrecht*, Berlin, s. 31-49; Tenze (1990), *Multinationale Unternehmen und Strafrecht*, Cologne, s. 141-162.
 19. Tiedemann K. (1989), *Kartellrechtsverstöße und Strafrecht*, Cologne, s. 112-131; Tenze (1990), *Kartellrechtsverstöße und Strafrecht*, Cologne, s. 19-32; Tenze (1991), *Wirtschaftsstrafrecht und Wirtschaftskriminalität*, Reinbek-Hamburg, s. 78-91; Tenze (1990), *Wirtschaftskriminalität und Wirtschaftsstrafrecht in den USA und in der Bundesrepublik Deutschland*, Tübingen, s. 61-79; Tenze (1992), *Konkurs-Strafrecht*, Berlin, s. 71-89; Tenze (1990), *Multinationale Unternehmen und Strafrecht*, Cologne, s. 112-131.
 20. Viljanen C. (1989), *About Currency Offences and Other Offences against*

Foreign Exchange Regulations, Helsinki, s. 51-92.

21. Volk B. (1990), *Book review*, [w:] K. Tiedemann: *Multinationale Unternehmen*. „Monatsschrift für Kriminologie”, Cologne, s. 124-136.